

بیمه اعتبار: کمربند ایمنی صنعت بانکداری^۱

از: بهزاد ایثاری (مدیر گروه بیمه دانشکده امور اقتصادی)

ترجمه خسرو صبری دشتی

۱. ملاحظاتی دربارهٔ ارائه طرح بیمه اعتبار پیشنهادی

بیمه اعتبار پدیدهٔ جدیدی نیست. تاریخ‌نگاران بیمه، سال ۱۸۳۷ را سال هستی‌پذیری فکر بیمه اعتبار می‌دانند. با وجود این حتی امروزه نیز تعداد کمی از شرکتهای بیمه این نوع تسهیلات را در سطح منطقه‌ای و جهانی ارائه می‌کنند. ناممکن بودن پیش‌بینی اقتصادی و طبیعت فاجعه‌آمیز ریسکهای اعتباری از انگیزه‌های چنین مشارکت نامساعدی به شمار می‌رود.

این مقاله کاربردهای بیمه اعتبار در صنعت بانکداری ایران ارائه می‌کند و نتایج ارزشمند چنین کاربردی را در خدمت به اقتصاد ما و به‌علاوه صلاحیت منحصر به فرد آن را برای ایجاد بانکداری بدون ریسک که در آن قصور مشتری بانک در ایفای تعهدات، در چارچوب اصول بیمه اعتبار، خسارت مشروع تحت پوشش بیمه تلقی می‌شود، نشان می‌دهد.

انتقال ریسک قصور مشتری بانک در ایفای تعهدات مالی خویش به بیمه، نیاز به شناخت و تخصص دارد که متأسفانه صرفاً در سطح اصول آن برای ما شناخته شده است. برای ایجاد چنین تحولی باید آموزش کلیه طرفهای ذی‌نفع، یعنی بیمه و بانک و مشتریان آن به منزلهٔ عامل ضروری تلقی شود و ایجاد قوانین چندگانه و مقررات اجرایی برای هموار کردن پذیره‌نویسی و زیرساخت‌های قانونی آن مورد نظر قرار گیرد.

ممکن است پیشنهاد عملیات بانکداری بدون ریسک موضوع بحث انگیزی باشد

مع هذا وقتی که در نظر می‌گیریم که منابع مالی بانکها اساساً منابع دولتی و عمومی هستند، باید از ریسک سوداگری کلاً پرهیز شود، مگر اینکه چنین مخاطراتی جزو ریسکهای ذاتی بانکداری باشد و هزینه‌های حوادث ناگوار بین مشتریان بانک توزیع شود. مدیریت با تجربه سیستم بانکداری ما ممکن است به این نتیجه برسد که داشتن هزینه ثابتی تحت سرفصل «حقوق بیمه» در تراز خود، می‌تواند در صورت وقوع حوادث ناگوار به مثابه کمربند ایمنی عمل کند.

اطمینان دارم که این تدبیر می‌تواند در کلیه کشورهای عضو «فیر» که در مؤسسات بانکی آنها محدودیت ضمانتهای اعتباری اعمال می‌شود، اجرا گردد. در صورتی که این چنین طرحی در چند بازار مالی اجرا شود، فرصت بهتری برای توزیع و تقسیم ریسک که اساس بیمه است فراهم می‌شود.

ما باید از انتقادهای مخالف این نظریه مبنی بر اینکه در مرحله فعلی تنوع ریسکهای مالی به درستی قابل ارزیابی نیست و این طرح پیشنهادی نسبتاً ذهنی خواهد بود، استقبال کنیم. به‌رحال این نظر صحیحی است که هنگامی که ما تأثیر این تحول را بر اقتصاد مورد نظرمان می‌سنجیم، دولتها و مردم از تمامی تلاش و مشارکت ما بیشتر قدردانی می‌کنند. همچنین ما باید از انتقادهایی که اظهار می‌دارند، در جریان انتقال تکنولوژی یا مهارتهای جدید از کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه، عقاید و نظریات اولیه هدف خود را از دست می‌دهد و در نتیجه کاربرد نهایی آن در خدمت رسالت مورد نظر نخواهد بود، استقبال کنیم.

قصور مشتری در ایفای تعهدات مالی خویش، تنها ریسکهایی نیستند که بانکها با آنها مواجه‌اند. ریسکهای صداقت و امانت، اموال غیرمنقول، کالای بین‌راهی، جعل اسناد و نادرستیهای احتمالی کارکنان، با کلیه بانکها عجین هستند ولی بیمه‌گران قبلاً این خطرها را با ارائه بیمه‌نامه جامع بانکداران که حدود نیم قرن در دسترس بوده است، ارزیابی کرده‌اند.

از آنجا که هنگام ارائه این نظریه آمار معتبری در دسترس نبود، متن حاضر بیشتر بر اصول تکیه دارد تا جزئیات، که به‌رحال منوط به پژوهش بیشتر درباره این موضوع است. با این همه، قانون بانکداری و صنعت بیمه و دستورالعمل‌های اجرایی آن مرور شده است و من مایلیم در اینجا از مسؤولان ارشد بانک ملی ایران و صادرات به‌خاطر همفکری و ارائه دیدگاهها تشکر کنم.

۲. نظام و گردش کار وام در صنعت بانکداری ایران

هرساله بانکهای ایرانی مبالغ قابل ملاحظه‌ای وام به بخشهای مختلف اقتصاد ما اعطا می‌کنند. منبع و تخصیص این وامها را به‌طور کامل بانک مرکزی، که از آنجا مقررات و آیین‌نامه‌ها مقرر می‌شود و به جریان می‌افتد، کنترل می‌کند. براساس آیین‌نامه‌های مقرر و شرایط پرداخت وام، برای حفظ منابع مالی بانک تضمینهای معتبر درخواست می‌شود. داراییهای مشهود، با ارزش معتبر، به عنوان وثیقه پرداختهای آینده به بانک واگذار می‌شود. کلیه حقوق و اختیارات قانونی برای امکان تبدیل وثایق به نقدینه به بانکها منتقل می‌شود. بنابراین از نظر بانکها بازپرداخت کلیه وامها کاملاً تأمین و تضمین شده است. انتقال قانونی حق تبدیل به نقدینگی اموال از وام‌دار به بانکها نیاز به ثبت قانونی در دفتر اسناد رسمی دارد. هزینه تشریفات ثبتی که به‌طور متوسط ۶ درصد ارزش دارایی می‌شود برعهده وام‌دار است.

در جدول زیر، میزان وامهای واگذار شده به بخشهای مختلف اقتصاد طی سالهای ۱۳۵۵ تا ۱۳۷۲ نشان داده شده است.

مطالبات معوق بانکها از بخش خصوصی در پایان اسفند (۲۰ مارس)

سال	(به میلیارد ریال)	(به میلیارد دلار آمریکا)
۱۳۵۵ (۱۹۷۶)	۱۵۴۹/۸	۰/۸۸
۱۳۶۰ (۱۹۸۱)	۳۲۱۹/۵	۱/۸۸
۱۳۶۵ (۱۹۸۶)	۵۵۷۸/۴	۳/۱۸
۱۳۶۷ (۱۹۸۷)	۷۴۷۹/۲	۴/۲۷
۱۳۶۸ (۱۹۸۹)	۹۶۹۷/۵	۵/۵۴
۱۳۶۹ (۱۹۹۰)	۱۳۱۵۶/۹	۷/۵۱
۱۳۷۰ (۱۹۹۱)	۱۸۲۹۷/۳	۱۰/۴۵
۱۳۷۱ (۱۹۹۲)	۲۳۵۸۹/۸	۱۳/۴۷
۱۳۷۲ (۱۹۹۳)	۳۰۱۷۵/۶	۱۷/۵۸

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

هرچند از سال ۱۹۹۱ آزادیهای بیشتری برای اعطای وام زیاده‌تری به بخشهای انتخاب شده‌ای از اقتصاد داده شده است هنوز درخواست تضمینهای کامل، پیش شرط

اصلی در انطباق با قوانین و مقررات بانک است.

خلاصه آنچه پیش از این آمد، به شرح زیر است. متقاضی وام باید:

۱. دارای اموالی با ارزش بیش از مبلغ وام باشد.
۲. چنین اموالی نباید همزمان، وثیقه تأمین وام دیگری قرار گرفته باشد.
۳. حق مالکیت اموال باید به عنوان وثیقه به بانک انتقال یابد.
۴. هرگونه تضمین مالی مورد درخواست دیگر را در اختیار بانک قرار دهد.

می‌توان نتیجه گرفت که تعداد اندکی از متقاضیان می‌توانند از عهده چنین درخواستهایی برآیند؛ و کسانی که قادر به تأمین این شرایط باشند، هزینه مربوط را به جامعه منتقل می‌کنند. هرچند آماري که مطالبات مشکوک‌الوصول وام‌های بانکی قبلی را نشان دهد در دسترس نیست، می‌توان به راحتی این‌طور قضاوت کرد که با چنین تضمینهای معتبری مبالغ مشکوک‌الوصول بسیار کم باشد.

۳. به کارگیری بیمه اعتبار برای تضمین وام‌های بانکی

نتیجه مورد انتظار طرح پیشنهادی، جایگزین کردن تدریجی بیمه اعتبار با ضمانت معتبر در سیستم بانکی کشورمان است. با اجرای چنین تغییراتی، در صورت ناتوانی در ایفای تعهدات مالی به علت ورشکستگی، بیمه‌نامه به منزله تضمین نهایی عمل می‌کند. تحت این روش پیشنهادی، بانکها در موقعیتی قرار می‌گیرند که در اجرای مقررات آزادتر باشند و در نتیجه بسیاری از متقاضیان وام از دریافت تسهیلات مالی محروم نمی‌مانند.

چشم‌اندازهای خاص اجرای بیمه اعتبار به شرح زیر است:

- بانکها از حق مالکیت خود بر اموال متقاضی وام به عنوان وثیقه صرف نظر می‌کنند.
- بیمه‌نامه اعتبار به عنوان بگانه تضمین ضروری برای ضمانت وام‌های بانکی عمل می‌نماید.

- در صورت قصور وام‌دار در ایفای تعهدات، بانکها برای پرداخت جبرانی به راحتی به بیمه‌گران مراجعه می‌کنند؛ رویه‌ای که در بیمه مسؤولیت و اموال بسیار متداول است. به نظر می‌رسد که با انتقال ریسک اعتباری به صنعت بیمه، بانکها در موقعیتی قرار خواهند گرفت که از بسیاری از محدودیتهای سخت خود که در نبود تضمینهای بیمه‌ای برای تأمین وام‌های آنها ضروری است، رها شوند. یکی از قضاوت‌های نادرست و رایج در ارزیابی این روش آن است که بدین ترتیب بانکها کلیه متقاضیان وام را بدون هرگونه تحقیق در وضعیت اعتباری آنان می‌پذیرند (با این فرض که متقاضی وام می‌تواند

همچون انواع دیگر بیمه، بیمه نامه اعتباری ارائه کند). متقاضی وام تنها طرفی نیست که از بیمه اعتبار منتفع می شود، بلکه صنعت بانکداری نیز از آن منتفع می گردد. برای مثال، بانکها به جای تکیه بر قدرت مالی وام دار به عنوان پیش نیاز مجوز پرداخت وام، تدریجاً بر توانایی بالقوه آنان تکیه می کنند.

بیمه اعتبار همچنین منافع زیر را فراهم می نماید:

ارزش کار آفرینی و صلاحیتهای مالی مشتریان بانک به عنوان مبنایی برای ارزیابی اعتبار آنان ارج گذاشته می شود. این امر موجب گشوده شدن منابع مالی ما به سمت افراد و شرکتهایی که دارای پروژه های بالقوه مناسب و با نتایج مالی مطلوب هستند، خواهد شد. قیمت تمام شده واحد منابع مالی بانک به مشتریان به طور قابل ملاحظه ای کاهش خواهد یافت. در نتیجه بازار از تورم کمتری برخوردار خواهد شد. عامل دیگری که با اجرای بیمه اعتبار در ارتباط با بانکها باید در نظر داشت، پایین آوردن هزینه های سربار بانکها تحت اعمال روش جدید خواهد بود.

توزیع ریسک اعتباری بین گروه بزرگ تری از درخواست کنندگان اعتبار و با شرایط پرداختهای متفاوت موجب ایجاد پرتفوی بانکی می شود که به نوبه خود ریسک پایین تری خواهد داشت. سرانجام، روش جدید موجب ایجاد تسهیلات اعتباری گروهی می شود که در آن بسیاری از اشخاص و شرکتهای که از یک یا چندین طرح بازرگانی مستقل برخوردارند، صرفاً بخشی از اعتبار خود را به بیمه گران و اگذار می کنند.

۴. نظام بیمه اعتبار

در مرحله آغازین توسعه بیمه اعتبار، با توجه به همسانیهای موجود بین بیمه و ضمانت، این پرسش مطرح شد که آیا بیمه اعتبار قراردادی بیمه ای است یا ضمانت نامه. به هر حال نظر کلی دادگاهها و متخصصان امر این بود که توافق نامه های بیمه اعتبار در واقع قرارداد بیمه ای است. در تأیید این نظریه دلایل زیر مطرح می شد:

نخستین ویژگی بارز بیمه اعتبار که آن را از ضمانت متمایز می کند ماهیت ریسک پذیری آن است، در حالی که در ضمانتهای محض، ریسک اساساً بر مبنای اعتبار وضعیت مالی فردی قرار دارد؛ در بیمه اعتبار برآورد خطر بر مبنای گروه عظیمی از وام داران در طبقه ای معین صورت می گیرد. ویژگی دوم قرارداد اعتباری این است که منافع، وام دهنده را تأمین می کند، در حالی که در مورد ضمانت، قرارداد بدهکار را تضمین می کند. ویژگی سوم بیمه اعتبار آن است که بدون رضایت وام دار، امکان ورود وام دهنده را در قرارداد

اعتباری می‌دهد.

یکی از سوء تعبیرهای رایج در زمینه کاربرد بیمه اعتبار در بازارهای بیشتر کشورهای درحال توسعه این است که بیمه اعتبار، مؤسسه مالی (بانکها) را از امر رسیدگیهای اعتباری معاف می‌کند. در واقع بهترین کاری که بیمه اعتبار می‌تواند انجام دهد این است که از بانک در مقابل وقایع ناگوار حمایت کند مشروط بر اینکه تمام رسیدگیهای اعتباری به خوبی انجام شده و دارای نتایج مثبت بوده باشد. همان‌طور که قبلاً توضیح داده شد، فقط و فقط هنگامی که بررسیهای مورد قبول با نتایج مثبت انجام شده باشد، می‌توانیم از پیش نیاز ارائه ضمانتهای شدید و سخت چشم‌پوشیم.

ورشکستگی وام‌دار نخستین خطری است که صادرکننده بیمه‌نامه باید ارزیابی کند. در ادبیات بیمه اعتبار، ورشکستگی به این معناست: ناتوانی وام‌دار در ایفای تعهدات خود در روند معمول تجارت.

برای صادرکننده بیمه، قیمت تمام شده خطر بستگی زیادی به ماهیت خطر مورد پوشش و بازتاب بازار در برخورد با ارزیابی خطر دارد. دو مثال زیر می‌تواند به مثابه نمونه در سیستم بانکی ایران آورده شود:

همان‌طور که قبلاً در این مقاله مطرح شد، نسبت مطالبات مشکوک‌الوصول، در نتیجه ناتوانی مشتریان، به لحاظ اخذ تضمینهای قابل ملاحظه‌ای که معمولاً بیشتر از اصل و بهره وام است پایین است و درخور توجه نیست. به هر حال زمانی که چنین سیستمی به بیمه اعتبار تبدیل شود، نسبت مطالبات مشکوک‌الوصول به سطح بالاتری خواهد رسید که هزینه خالص برای صادرکننده بیمه‌نامه محسوب می‌شود.

ضریب چکهای بی‌محل حد دیگری از مطالبات مشکوک‌الوصول در سیستم بانکی ماست که شخص می‌تواند با کمترین تضمین حمایت شده صادر کند. براساس آمار موجود، ۶ درصد کلیه چکهای صادره در ایران بی‌محل بوده‌اند. هنگامی که ما نظم بیمه اعتبار را اعمال می‌کنیم این رقم به سطح پایین‌تری تعدیل می‌یابد. قیمت تمام شده واقعی ریسک برای صادرکنندگان بیمه اعتبار بین این دو حد قرار دارد. هرچه عملکرد رسیدگی و ارزیابی اعتبار بهتر باشد، قیمت تمام شده برای بیمه‌گران پایین‌تر خواهد بود.

شانس اینکه صنعت بانکداری ما از طرح بیمه اعتبار به جای اخذ ضمانتهای شدید استفاده کند تا حد زیادی به عملکرد صنعت بیمه در اجرای طرحی عملی و قابل فهم وابسته است.